

В. В. ЖИГЛО, канд. іст. наук., доц., ХНУМГ імені О. М. Бекетова, Харків

ОРГАНІЗАЦІЯ ФОНДУВАННЯ ТА АРХІВНОГО ЗБЕРІГАННЯ ДОКУМЕНТІВ РАДЯНСЬКИХ ПІДПІЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ПАРТИЗАНСЬКИХ ГРУП НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ПЕРШІ ПІСЛЯОКУПАЦІЙНІ РОКИ

У статті аналізуються основні етапи формування джерельного архівного комплексу з історії радянського підпільно-партизанського руху. Визначено, що основною установою, яка проводила збір документів, був Партийний архів Української філії Інституту Маркса-Енгельса-Леніна; головним принципом концентрації цих документів був територіальний принцип. Встановлена загальна кількість архівних справ з відповідною документацією у центральних архівах України та головні фонди, де сконцентровані дані документи.

Ключові слова: документальні джерела, Партийний архів Української філії Інституту Маркса-Енгельса-Леніна, радянський рух Опору, Український штаб партизанського руху, фондування.

Вступ. У державних архівах України на зберіганні знаходиться значна кількість документів, висвітлюючих історію радянського підпільно-партизанського руху під час окупації республіки в роки Другої світової війни. Однією з тенденцій сучасної української історіографії війни є перегляд традиційних оцінок місця й ролі радянського підпільного та партизанського руху у житті населення окупованих українських територій та його внесок у боротьбу з нацистами.

Для формування об'єктивної картини історії радянського руху Опору необхідно встановити рівень репрезентативності відповідних документальних джерел. Першим кроком у цьому напрямі є визначення особливостей діловодства відповідних установ, правил та принципів архівної концентрації їх документів. Саме у цьому – актуальність теми дослідження.

Метою даного дослідження є визначення основних принципів архівного фондування та концентрації документів радянських партизанських та підпільних груп, яка проводилася у період з 1945 р. до 1958 р.

Виклад основного матеріалу. Дана проблематика раніше не була об'єктом спеціальної розвідки. Стислу інформацію з питання надають лише загальні праці з історії радянського руху Опору в Україні або з анотованих покажчиків відповідних фондів державних архівних установ [1, 2, 3; 4, 5].

Відомо, що підпільно-партизанський рух в Україні у роки німецької окупації (1941-1944 рр.) мав складну структуру керівництва. Першою установою, яка формально керувала партизанськими загонами (винищувальними батальйонами) та підпільними групами, була оперативна група ЦК КП(б)У, створена 30 червня 1941 р. [6, с. 20-25]. Ця опергрупа намагалась організувати радянський рух Опору в перші

місяці війни та керувати ним у взаємодії з IV відділом НКВС УРСР та військовими радами військ РСЧА Південно-Західного та Південного фронтів. З 1 листопада 1941 р. опергрупа ЦК КП(б)У почала працювати при Військовій раді Південно-Західного фронту. Після окупації більшої частини території УРСР (взимку 1941-1942 рр.) керівництво та координація партизанськими групами перейшла виключно до 4-го Управління НКВС, чий документи на сьогодні зберігаються у Центральній державній архівній громадській об'єднанні України (далі – ЦДАГО України) у фонді № 62 Українського штабу партизанського руху (далі – УШПР), який було створено у травні 1942 р. Саме цей Штаб перебрав від НКВС керівництво рухом Опору.

УШПР повністю не контролював перебіг партизанської боротьби, бо на травень 1942 р. зміг налагодити контакти лише з 3 партизанськими з'єднаннями та 14 окремими групами, які діяли на території окупованої України. Місцеві підпільні обкоми КП(б)У часто не узгоджували своїх дій з центральними органами керівництва рухом Опору і це значно зменшувало ефективність діяльності радянських підпільників та партизан [7, с. 214-263].

Для активізації та централізації керівництва підпільно-партизанським рухом 2 жовтня 1942 р., за рішенням Політбюро ЦК ВКП(б), було створено підпільний ЦК КП(б)У, який не перебував постійно в Україні, а лише відряджав своїх членів до штабів того чи іншого загону або з'єднання. Його діловодчі документи також зберігаються у ЦДАГО України (фонд № 1, оп. № 19).

УШПР підпорядкувався підпільному ЦК КП(б)У, виконуючи при ньому військово-оперативні функції. Разом з тим, УШПР був підконтрольний і Центральному штабу партизанського руху і мав представників при групах армій, які часто на місцях керували рухом Опору. Після ліквідації підпільного ЦК КП(б)У 29 червня 1943 р. УШПР самостійно керував радянським рухом Опору в Україні.

До жовтня 1942 р. Штаб дислокувався в Саратові, потім переїхав до Москви, у вересні 1943 р. – до Харкова, а в грудні 1943 р. – до Києва. Саме у Києві УШПР перебував до своєї ліквідації 1 січня 1945 р. В обласних центрах УШПР створював свої представництва на чолі з секретарями підпільних обкомів [6, с. 42-45].

Більшість архівних документів радянського руху Опору відносяться до актової та діловодної документації і в основному мають форму звітів окремих груп та загонів спрямованих до певних адресатів. Так, документи, датовані до травня 1942 р. (до створення УШПР), спрямовувалися або до IV управління НКВС, або до оперативного штабу ЦК КП(б)У, а також до військових рад фронтів та груп армій. Військові ради на місцях фактично контролювали партизанську діяльність. Пізніше ці документи з оперативною метою були передані до УШПР. Звітна документація іноді надходила до місцевих підпільних обкомів, які також намагалися контролювати діяльність окремих загонів. Проте, документи підпільних обкомів до наших часів майже не збереглися. В умовах конспірації та арештів, вони, вірогідно, знищувалися представниками самих обкомів ще до їх можливої передачі в УШПР.

Після створення УШПР більшість документів надсилалася керівниками загонів та з'єднань до штабу. При цьому, документи як правило направлялися не до самого УШПР, а до представників УШПР при арміях і фронтах.

Зрідка до УШПР надходили й радіограми. З переїздом УШПР у вересні 1943 р. до Харкова документи від партизанських з'єднань та загонів надходили до штабу безпосередньо. Іноді, особливо оперативно важливу документацію Штаб передавав до ЦК КП(б)У.

Цілеспрямована концентрація документів радянського руху Опору в архівах розпочалася у 1945 р., після остаточного визволення території України. Місцем зберігання цієї документації став Центральний партійний архів ЦК КП(б)У (з червня 1945 р. – Партійний архів Української філії Інституту Маркса-Енгельса-Леніна (далі – ІМЕЛ)). Але спочатку документи проходили перевірку в органах НКВС, організаційно-інструкторському відділі ЦК КП(б)У та в обласних партійних комітетах [8, арк. 7]. Втім, не дивлячись на те, що масова концентрація документів в архівах розпочалася у 1945 р., попередню роботу з їх виявлення започаткували ще 1942 р. До 1945 р. їх пошук, вивчення та первісне зберігання було покладене на Управління державними архівами (УДА) при НКВС УРСР. Партійні структури взагалі були вилученні з цього процесу. Циркуляром НКВС УРСР від 16 лютого 1942 р. державні архівні органи разом з вилученням документації окупаційних органів влади зобов'язувалися активізувати збір «документів більшовицьких організацій та партизанських загонів» [9, арк. 1]. Це розпорядження було підтверджено наказом № 057 від 22 лютого 1942 р. Але до травня 1942 р. комісії УДА взагалі не виявили документи, які відображали діяльність підпілля та партизан. До 1945 р. головним видом документів, вилучених комісіями НКВС УРСР, були документи особового походження, котрі залишилися на місцях дислокації партизанських загонів та підпільних груп.

З 1945 р. роботу з виявлення та концентрації документів радянського руху Опору передали до партійних органів, зокрема, до обласних відділів партійного архіву. Одним з перших видів документів, які стали надходити до партархіву, були підсумкові звіти обкомів до ЦК КП(б)У про організацію підпільно-партизанського руху в областях. Ці звіти склалися у двох примірниках: один надсилався до ЦК КП(б)У, другий надходив на зберігання до обласних відділів партійного архіву [10, арк. 7-8]. З 1991 р. вони увійшли до структури державних архівів.

Ще однією групою писемних матеріалів, які надходили до обласних відділів Партійного архіву в 1945 р., стали спогади учасників партизанської боротьби. Крім того, протягом 1945 р. до обласних відділів Партійного архіву Української філії ІМЕЛ надійшли протоколи засідань рад партизанських загонів, листівки, номери підпільної преси, щоденники тощо. Наприклад, у Сумському облпартархіві, на листопад 1945 р. зосередились окремі документи партизанського загону «За Батьківщину» Ямпольського району, обласного відділу УШПР, листівки підпільного обкому. По Харківській області у 1945 р. комісією обласного відділу партійного архіву виявили незначну кількість документів: листівки-звернення до населення, звіти кількох загонів до підпільного обкому, пресу [10, арк. 138]. Працівники Чернігівського облпартархіву від Чернігівського обкому КП(б)У прийняли на постійне зберігання протоколи засідань та інші документи підпільного обкому, відозви партизан до населення, агітаційні листівки, окремі номери преси,

щоденники (наприклад, щоденник секретаря підпільного Чернігівського обкому КП(б)У М.М. Попудренка). Крім того, працівники партійних архівів проводили записи бесід з учасниками підпільного руху, які також планувалося передати на архівне зберігання [11, арк. 3]. З 1945 р. джерела особового походження почали використовувати для підготовки невеликих брошур агітаційного характеру [12, арк. 8]. Проте значна кількість документів руху Опору до закінчення Другої світової війни не була передана обкомами та обласними управліннями НКВС УРСР на постійне зберігання в місцеві відділи партійного архіву.

У 1946 р. другий секретар ЦК КП(б)У Д.С. Коротченко дав вказівку Партійному архіву Української філії ІМЕЛ розпочати прийом документів від організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У, де проводилася їх обробка та вивчення [13, арк. 1]. Протягом 1946 р. було зформано лише 170 архівних справ, у яких було зконцентровано 523 документи, що належали діловодству підпільних груп та партизанських загонів [13, арк. 6]. Крім того, від організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У надійшли захоплені партизанами агітаційні матеріали ОУН (6 кг розсипаних листівок та 24 кг газет) [13, арк. 2]. Пізніше, пропагандистські матеріали ОУН були передані Партархівом до Центрального державного архіву Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР (далі – ЦДАЖР УРСР).

Концентрація документів в обласних відділах партархіву в основному закінчилась у 1947 р. Центральний відділ партархіву в Києві подовжував цю роботу до середини 1950-х рр. Тільки 1946 р. від ЦК КП(б)У працівниками партархіву було прийнято 170 одиниць зберігання, які були повністю опрацьовані та сфоновані протягом 1947 р. Нова передача справ з ЦК КП(б)У до партійного архіву відбулась у 1951 р. (331 одиниць зберігання), у 1953 р. (92 одиниць зберігання) та у 1958 р. (20 одиниць зберігання) [14, арк. арк. 2-3].

Однак більшість справ до Партархіву надійшли не від ЦК КП(б)У, а від УШПР. Відомо, що Штаб було ліквідовано 1 січня 1945 р. Спочатку його документи передали до Управління пропаганди та агітації ЦК КП(б)У. Потім вони надійшли до Комісії з історії Великої Вітчизняної війни та зберігалися в її архіві згідно Постанови Секретаріату ЦК КП(б)У від 26 лютого 1946 р. [15, с. 37]. У 1948 р. деякі документи почали передавати до Партійного архіву Української філії ІМЕЛ. 1949 р. архівом було створено спеціальну групу працівників, яка займалася прийомом на зберігання документів УШПР та окремих партизанських загонів. До травня 1949 р. до Партархіву надійшли 93 справи з архіву Комісії. Втім, у звітах зберігачів фондів наголошувалося, що з архіву Комісії надійшли у цілому неважливі документи, які склали фонд № 58 УШПР (сьогодні – фонд № 62 ЦДАГО України).

Керівництво Партійного архіву Української філії ІМЕЛ, в особі заступника директора О.С. Тимофєєвої, вимагало від Комісії передачі всіх її фондів. Вимога обґрунтовувалася тим, що підпільно-партизанський рух був організований комуністичною партією, а тому його документи відносяться до профілю партійного архіву [16, арк. 13]. Невелику кількість справ передали з Комісії до Партархіву протягом 1949 р. Більшість справ Комісії надійшло у 1950 р., після її реорганізації. У цьому ж році до ІМЕЛ та до його архіву надійшов майже весь фонд Комісії (104

фонди з 11 011 одиницями зберігання). Окремі справи «оперативного значення» були передані до архіву НКДБ УРСР. Деякі особові документи – до Комісії у справах колишніх партизан (до Партархіву їх передали у грудні 1953 р.) [14, арк. 2]. Документи відразу засекречували. Протягом 1951 р. документи Комісії були опрацьовані та сфоновані. Так, справи, які стосувалися безпосередньо діяльності Комісії, були об'єднані у спеціальний фонд (сьогодні – це фонд № 166 ЦДАГО України). Документи УШПР, згідно принципу походження, були приєднані до фонду № 58 (зараз – № 62 ЦДАГО України). Документи окремих партизанських загонів об'єднувалися в різні фонди. У 1980-х рр. 34 фонди, в яких зберігалися документи невеликих партизанських загонів, об'єднали в єдиний фонд № 130.

Крім того, спогади учасників радянського руху Опору, зосереджені у близько 1 тис. справ, передавалися до архіву Інституту історії АН УРСР. Але керівництво Української філії ІМЕЛ наполягало на зберіганні цих матеріалів у своєму архіві, тому що вони становили єдиний документальний комплекс [17, арк. 23-24]. 22 червня 1958 р. вийшла Постанова ЦК КПУ «Про передачу матеріалів експедицій наукових співпрацівників та мемуарних матеріалів учасників Великої Вітчизняної війни, що зберігаються в Інституті історії АН УРСР до партійного архіву» [18, арк. 9]. Постанова остаточно вирішила суперечку між архівом інституту історії АН УРСР та Партійним архівом Української філії ІМЕЛ щодо місця зберігання спогадів учасників руху Опору на користь партійного архіву.

На 1958 р. у Партархіві зберігалася усього 49 170 справ, з яких близько 12 тисяч належали до періоду Великої Вітчизняної війни. З цієї кількості справ – 915 містили інформацію про діяльність підпілля, а близько 11 тисяч стосувалися партизанського руху. Переважно документи з історії радянського підпілля надійшли від ЦК КП(б)У та Комісії з історії Великої Вітчизняної війни протягом 1946-1950 рр. Невелика кількість справ з історії комсомольського підпілля в Україні, зокрема, писемні матеріали організації «Молода гвардія», була передана у 1952-1953 рр. до Партархіву від ЦК ЛКСМУ [18, арк. 11-12].

Характерно, що з 915 справ радянського підпілля, які на 1958 р. зберігалися в партійному архіві, 875 надійшли від ЦК КПУ протягом 1946–1958 рр. (остання передача справ відбулася 7 квітня 1958 р.), 40 одиниць зберігання надійшло від Комісії з історії Великої Вітчизняної війни 27 квітня 1950 р. Протягом квітня-червня 1950 р. з архіву Комісії було передано 10 909 справ радянських партизан. Ще 130 справ надійшли 4 грудня 1953 р. від Комісії по справах колишніх партизан.

Висновки. Таким чином, процес формування архівного джерельного комплексу з історії радянського підпільно-партизанського руху тривав з 1945 р. до поч. 1950-х рр., хоча окремі документи поступали на зберігання і пізніше. Основним місцем концентрації документів був партійний архів при ІМЕЛ, оскільки головним організатором руху Опору була проголошена КП(б)У. Установами-фондоутворювачами виступали окремі підпільні групи та загони (їх, через місцеве значення, головним чином концентрували в обласних відділів партархіву), деякі копії документів, в першу чергу звітна документація, поступали на зберігання до центрального партархіву при ІМЕЛ у Києві. Остання установа стала місцем

зберіганням центральних установ керівництва радянського руху Опору, передусім УШПР, підпільного ЦК КП(б)У інших організацій. Деяка частина документів (в основному у вигляді архівних колекцій) зберігалася в державних радянських архівах – зараз Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

Список літератури: 1. *Іваненко Б. В.* Антифашистський рух Опору в Україні в 1941 - 1943 рр. у світлі нових документів / Б. В. Іваненко, А. В. Кентій. // Архіви України. – 1995. – № 1/3. – С. 10-19. 2. *Кентій А. В.* Війна без пощади та милосердя / А. В. Кентій. – К. : Генеза, 2005. – 408 с. 3. *Україна партизанська. 1941-1945* : Партизанські формування та органи керівництва ними : наук.-довід. вид-ня. / [автор – упоряд. : В. С. Лозицький та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2001. – 320 с. 4. *Пиріг Р. Я.* Партизанський рух в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. : анот. покажч. фондів ЦДАГО України / Р. Я. Пиріг, Н. В. Маковська, О. С. Ткач. // Архіви України. – 1995. – № 4/6. – С. 109-121. 5. *Друга світова війна* в документах ЦДАГО України (1939-1945 рр.) : темат. покажч. / [упоряд. : Т. Т. Гриценко та ін.]. – К. : ЦДАГО України, 1998. – 54 с. 6. *Україна партизанська. 1941-1945* : Партизанські формування та органи керівництва ними : наук.-довід. вид-ня. / [автор – упоряд. : В. С. Лозицький та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2001. – 320 с. 7. *Скоробогатов А. В.* Харків у часи німецької окупації / А. В. Скоробогатов. – Х. : Прапор, 2004. – 368 с. 8. *ЦДАГО України.* – Ф. 39, оп. 3, спр. 473. Інформації партархівов обкомів КП(б)У в Українській ІМЭЛ о наличии фондів находящихся у них на хранении, 154 арк. 9. *ЦДАГО України.* – Ф. 14, оп. 1, спр. 2336. Обіжники, розпорядження НКВС УРСР, УДА про виявлення, концентрацію і охорону документів Великої Вітчизняної війни, 27 арк. 10. *ЦДАГО України.* – Ф. 39, оп. 3, спр. 473. Інформації партархівов обкомів КП(б)У в Українській ІМЭЛ о наличии фондів находящихся у них на хранении, 154 арк. 11. *ЦДАГО України.* – Ф. 39, оп. 3, спр. 496. План и отчёт работы партархива Сумской области в 1945 г., 4 арк. 12. *ЦДАГО України.* – Ф. 39, оп. 3, спр. 514. Отчёт о работе Ворошиловоградского партархива за 1946 р., 37 арк. 13. *ЦДАГО України.* – Ф. 39, оп. 3, спр. 506. Отчёт о работе партархива ИМЭЛ за 1946 г., 13 арк. 14. *ЦДАГО України.* – Ф. 39, оп. 3, спр. 964. Справка партархива о наличии на хранении документов партийного и партизанского движения периода Великой Отечественной войны, 6 арк. 15. *Руденко Н. М.* Діяльність комісії з Великої Вітчизняної війни АН УРСР по створенню документальної бази / Н. М. Руденко. // Сторінки воєнної історії України. – 1999. – Вип. 3. – С. 29-42. 16. *ЦДАГО України.* – Ф. 39, оп. 3, спр. 608. Докладная сотрудников партархива на имя зам. директора Украинского ИМЭЛ о документах Комиссии по Великой Отечественной войне, 18 арк. 17. *ЦДАГО України.* – Ф. 39, оп. 3, спр. 800. Письмо Института истории партии в ЦК КПУ о необходимости передачи документов по истории Великой Отечественной войны из Института истории АН УССР на хранения в партархив Института, 27 арк. 18. *ЦДАГО України.* – Ф. 39, оп. 3, спр. 683. Отчёт о работе партархива ИМЭЛ за 1951 г., 44 арк.

Надійшла до редколегії 28.04.2014

УДК [930.253:356.15](477)«1944/1958»

Організація фондування та архівного зберігання документів радянських підпільних організацій та партизанських груп на території України у перші післяокупаційні роки / В. В. Жигло // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. - № - 25 (1068). – С 20-26. Бібліогр.: 18 назв. – ISSN 2079-0813.

У статті аналізуються основні етапи формування джерельного архівного комплексу з історії радянського підпільно-партизанського руху. Визначено, що основною установою, яка проводила збір документів, був Партийний архів Української філії Інституту Маркса-Енгельса-Леніна; головним принципом концентрації цих документів був територіальний принцип. Встановлена загальна кількість архівних справ з відповідною документацією у центральних архівах України та головні фонди, де сконцентровані дані документи.

Ключові слова: документальні джерела, Партийний архів Української філії Інституту Маркса-Енгельса-Леніна, радянський рух Опору, Український штаб партизанського руху, фондування.

УДК [930.253:356.15](477)«1944/1958»

Организация фондирования и архивного хранения документов советских подпольных организаций и партизанских групп на территории Украины в первые годы после оккупации / В. В. Жигло // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. - № - 25 (1068). – С 20-26. Бібліогр.: 18 назв. – ISSN 2079-0813.

В статье анализируются основные этапы формирования источникового архивного комплекса по истории советского подпольно-партизанского движения. Установлено, что главной организацией, которая проводила сбор документов был Партийный архив Украинского филиала Института Маркса-Энгельса-Ленина, главным принципом концентрации этих документов был территориальный принцип. Установлено общее количество архивных дел с соответствующей документацией в центральных архивах Украины, а также главные фонды, в которых сконцентрированы эти документы.

Ключевые слова: документальные источники, Партийный архив Украинского филиала Института Маркса-Энгельса-Ленина, советское движение Сопротивления, Украинский штаб партизанского движения, фондирование.

The author analyzes the main stages in the formation of the source archive complex on the history of the Soviet underground- partisan movement in the first posleokkupatsionnye years (1945 - Ser. 1950s) . Established that the main organizations that conducted the collection of documents were party archives of the Ukrainian SSR , the main principle of the concentration of these documents was the territorial principle . Set the total number of archive files with the associated documentation in the central arhivah Ukraine , as well as major funds, which are concentrated in these documents.

Keywords: documentary sources, The Soviet resistance movement, Party Archives Ukrainian branch of the Institute of Marx-Engels-Lenin, securitization, Ukrainian headquarters partizanskogo movement.